

POLGÁR ANIKÓ

Nestórrá utazni, Télemachosszá emlékezni

Az antikvitás mint az idő kiteljesedése Devecseri Gábor lírájában

A vízből kilábaló, nedves ruhájú Arión, bár a dalára táncot járó delfinek is erre biztatják, fél újra megragadni a lantját. Devecseri Gábor allegorikusan értelmezhető oratóriumában (*Arión és a delfinek*) a halott kalózok mint a múlt nehezen elűzhető szellemei veszik körül a mitikus költőt, „a nap nyílt fénye helyett a kalózok szeme pislog”¹ rá, s már nem tud ugyanúgy dalolni, ahogy régen. Amint arra Szörényi László figyelmeztet, a mitológiai jelenet önéletrajzi vonatkozásokat rejthet: a költő ebben a műben számol le „régEBBI, az ötvenes években tanúsított költői magatartásával és általában az »elkötelezett« költői pózával”²

A Szilágyi János György szerint vezeklésnek tartott hosszabb hallgatás után, „a görög földdel való rég vágyott személyes találkozások hatására”³ csak 1964-től jelennek meg újra saját verseskötetei. Írásomban a görögországi utazások nyomát magukon viselő költeményekből, illetve a Devecseri utolsó korszakában született művekből kiindulva arra a kérdésre keresem a választ, hogy a Devecseri-költészet felől nézve mennyiben számít cezúrának a görög földdel való találkozás, milyen új elemeket hozott korai költészetéhez képest. Kitérek az életmű tagolásának a kérdésére, a kilengések és egyenetlenségek lehetséges indoklásaira is, illetve annak az allegorikus beszédmódnak a jellegzetességeire, melynek segítségével Devecseri saját életpályája korábbi korszakaira reflektál.

A görögországi versek sajátos időfelfogást tükröznek, melynek lényegi jegyei Devecseri prózai műveiben is megtalálhatók. A kórházi ágyon írt, illetve magnóra mondott emlékiratában a „megszűnt idő”-ről, „az időlegesen egy helyben lebegő”⁴ időről beszél: a múlt felidézését „nem távolba vezető »érzelmes utazás«”-nak tartja, hanem az emlékek jelenvalóságából adódóan úgy érzi, hogy „minden itt van karnyújtásnyira”⁵. Ugyanilyen karnyújtásnyi a távolság Devecseri számára a jelen és az antikvitás között is. A phaiákok hajója, melyet Odysseus hajójaként emlegetnek Kerkürában,⁶

¹ DEVECSERI GÁBOR, *Csak annyi meleget*, Bp., Magvető, 1968, 229.

² SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, *Devecseri Gábor: Kalauz Homéroszhoz = Sz. L., Petrarca Budapesten: Esszék, tanulmányok*, Bp., Nap, 2011, 162.

³ SZILÁGYI JÁNOS GYÖRGY, *Devecseri Gábor (1917–1971): A boldog költő = Sz. J. Gy., A tenger fölött: Írások ókori görög és itáliai kultúrákról*, Bp., Gondolat, 2011, 350.

⁴ DEVECSERI GÁBOR, *A hasfelmetszés előnye: A mulandóság cáfolatául*, Bp., Magvető, 1974, 37.

⁵ *Uo.*, 88.

⁶ Vö. DEVECSERI GÁBOR, *Epidaurouszi tücskök, szóljatok: Görögországi útinapló Gink Károly képeivel*, Bp., Kozmosz, 1969, 272–273.

Devecseri verse szerint⁷ már a mítosz megszületése előtt, sőt, az első hajók vízre eresztése előtt is hajó alakú volt, „jövő-ábra, emlék előtti emlék”⁸ Mi, akik Homérosztól tudjuk, hogy e szirt mi volt és mivé változott, ha tudatosítjuk, hogy tulajdonképpen csak „azzá, ami volt”, akkor döbbenünk rá, hogy „nem múlik az idő”⁹ Így lesz az antikvitással való kettős találkozás (a Homéros-fordítás és a görög föld érintése) a jelen kiteljesítése: „Vad szirt, zengd világgá: / az ember-képzelet *mögéd* futott, / teljes idővé váltva a jelent.”¹⁰ Ezt az időfelfogást szem előtt tartva vizsgálom meg a költői pálya belső folyamatait, az antikvitáshoz való viszony alakulását Devecseri lírájában.

A hó: a víz költészete

„Devecseri nagy ívben induló s végső soron a kezdeteihez méltóan nagyvonalú kanyarodással visszatérő pályája egy rövid távú, de markáns kitérővel, valamint kisebb zsákutcákkal bontódik meg”¹¹ – írja az életművet jól ismerő, a költő utolsó napjait regényben¹² is megörökítő Somlyó György. Devecseri *Litánia* című versében¹³ a költői pálya és az életút változásait jelképező hó a költői életmű tisztaságának és a metrikai szerkezetek kristályos rendszerének kérdését is felveti. A versben a hó, mely nem más, mint „költészete a víznek”, az emlékezés kézzel fogható anyagává válik. A hóhoz köthető metaforák és emlékképek Devecseri pályájának egyes korszakait is kirajzolják. Az első szakasz a gyermekkor tisztasága, csak ebben a korszakban lehet a hó „egészen hófehér”. Ehhez az abszolút fehérséghez mérhető az angyalok szárnyának és a csecsemők pólyáinak az igazi makulátlansága, de hóból van a gyermekkori „karácsonyfa vatta-halmaza” és a mesebeli Hófehérke bőre is. A hóhoz kötődő gyerekkori emlékek sora (a havas ablakpárkány mellett mesélő édesanya képe, a gyerekkori szánkózások) a saját gyerekkort visszahozó apaság képében folytatódik (szánkózás kislíával).

A „Be szomorú volt tél jöttén a rét!”¹⁴ felkiáltás a második világháborúra utal, melynek idején a hó az emlékek megnyugtató erejét tudja nyújtani („Míg szőnyegedet rá nem borítottad”). Az ezt követő döbbenet Budapest ostromának ideje, amikor a hó koromfekete lett:

⁷ DEVECSERI GÁBOR, „Odüsszeusz hajója” *Kerkürában* = D. G., *Összegyűjtött versek*, Bp., Magvető, 1974, 572–576.

⁸ *Uo.*, 574.

⁹ *Uo.*, 576.

¹⁰ *Uo.*

¹¹ SOMLYÓ György, „Zeusz hasznos fia...”: *Devecseri Gáborról a De amore új megjelenése mentén*, Holmi, 1996/5, 679.

¹² SOMLYÓ György, *Árnyjáték*, Bp., Magvető, 1977.

¹³ DEVECSERI GÁBOR, *Litánia* = D. G., *Csak annyi meleget, i. m.*, 81–85.

¹⁴ *Uo.*, 82.

Koromruhád alatt víz-testedet
gyűjtöttük össze: inni, főzni, mosni,
míg fülem mellett füttyentgetve szálltak
a golyók s a ház falába csapódtak
szinte tréfásan.¹⁵

A hó hullása és a golyók becsapódása nem véletlenül kerül párhuzamba: antik előzményének azt a homérosi hasonlatot tarthatjuk, melyben a trójaiak és az akhájok harci ködobálása a sűrű hópelyhek szakadatlan hullásához hasonlít (*Il.* 12, 278–289). Ez a szakasz a Devecseri által az *Íliásból* legkorábban lefordított részek közé tartozik, hiszen míg az eposz teljes fordítása 1952-ben jelent meg először, a havazással kapcsolatos sorok már 1943-ban napvilágot láttak egy kétnyelvű, a világirodalom legszébb téli verseit tartalmazó, háborúellenes antológiában.¹⁶ A háborús emlék után a hó megint tiszta ugyan, de az élet már nem lehet az: „ki tiszta voltál, mint szeretttük volna a teljes életet”.¹⁷

A *Litánia* következő szakasza az ötvenes éveket, konkrétan egy szovjetunióbeli utazás emlékét idézi, melyet Devecseri korábban egy verses útinaplóban is megörökített.¹⁸ A Kazahsztánban látott hó nem fehér, hanem kék, s ez a szín az „égek kíváncsiság”-ot, a jövőbe nézést (a korszak költészetének egyik kulcsmotívumát) jelenti.¹⁹ Az ötvenes évek havas emlékei segítik Devecserit, hogy szembenézzen pályájának kínos korszakával.²⁰ eszünkbe juttatják például a *Téli figyelő* című vers²¹ „határőr elvtárs”-át, akit azért borít fehér lepel, ha hull a hó, hogy „a hazánkba titkon surranó gazembert” könnyebben elérje. A hóval kapcsolatos további emlékekben az önmagára omló hó a bőségnek és az önmagát köszöntő időnek a jelképe. A hó összefogja számára északot és délt: a finnországi²² Kuopio sípályájának hava után a havat ritkán látott csodaként ünneplő déliek képe következik. Így lesz a hó időben és térben is „a teljes élet / vendég-hírnöke”.²³

¹⁵ *Uo.*, 83.

¹⁶ *A tél költészete: Kétnyelvű versantológia*, szerk. HORVÁTH Árpád, LUKÁCS László, [Bp.], Uj Hang, 1943, 15.

¹⁷ DEVECSERI, *Litánia*, i. m., 83.

¹⁸ DEVECSERI Gábor, *Három hét egy esztendő: Verses útinapló a Szovjetunióból, 1954. november 27.–december 21.*, Bp., Katonai Kiadó, 1955.

¹⁹ Vö. a *Kazahsztán fölött* és a *Kazahsztán* c. versekkel, *uo.*, 9–10, 20–21.

²⁰ Nem véletlen, hogy az ötvenes években kiadott kötetek anyagából viszonylag kevés került be az életműsorozat összegyűjtött versei közé (a *Terjed a fény* és a *Három hét egy esztendő* című kötetekből csak 3-3 vers, az *Önkéntes határőr* című eposz pedig egészében ki is maradt). Vö. DEVECSERI, *Összegyűjtött versek*, i. m., 185–262.

²¹ DEVECSERI Gábor, *Jövendő tükre*, Bp., Szépirodalmi, 1954, 25.

²² Finnországi utazásának korábbi versemlékeit lásd *uo.*, 145–151.

²³ DEVECSERI, *Litánia*, i. m., 85.

Ezüst hal, sirálygyomorban

Devecseri költészetét (a *Litániában* felidézett emlékképekkel is összhangban) három korszakra tagolhatjuk: az első korszak a harmincas évektől a háború után kiadott *Levél a hegyről* című verseskötetig tart,²⁴ a sematizmus idejére eső másik korszak a címében Sztálin születésnapjára utaló *Terjed a fény* című kötettől 1956-ig,²⁵ a harmadik, a költő halálával végződő korszak pedig hosszabb hallgatás után a *Homéroszi utazással* (1961) veszi kezdetét.²⁶

Devecseri korai verseinek elemzői dicsérték nyelvi hajlékonyságát, ugyanakkor zavarónak találták a túlzott tanultságból, iskolás példakövetésből fakadó merevséget. A játékoság elhagyására, a kamaszkor kinövésére vonatkozó felszólítások különösen harmadik kötetének, a *Margitszigeti elégiának* a megjelenése után szembetűnőek: az elmélyülés vagy a mélyebb megrázkódtatás hiánya kortársaival összevetve azért is zavaró, mert a korabeli költészet legjava éppen a második világháború okozta traumák feldolgozásából táplálkozik. Ezért mutatja be őt Sőtér egy antológiához készült arcképvázlatban kamaszköltőként, aki magára maradt „annyi meglett és megöregedett társa között – sőt, a fiatalok között is, akik nála már annyival öregebbek!”²⁷ Devecseri negyvenes évekbeli lírájának folytatása kiszámíthatatlan, hiszen nem belső fejlődésből, hanem a politikai elvárásokhoz igazodó megalkuvásból fakadt. Lengyel Balázs 1946-ban beláthatatlannak tartja, „kaptató jön-e, vagy magávalhúzó enyhe ereszkedő”²⁸ Néhány évvel később, éppen az ideiglenes költői bukás küszöbén, Weöres Sándor felemelkedést jósol. „Kevés költő, aki ehhez a magassághoz, ehhez a könnyörtelen és meredek választáshoz elérkezik” – írja Weöres a *Levél a hegyről* című kötet kapcsán. „S a két út közül akármelyiket fogja választani: az hogy ilyen választás kényszeréhez jutott, biztosíték arra, hogy útja tovább is fölfelé fog vezetni.”²⁹ Az út fölívelése később, a hatvanas években ugyan bekövetkezik majd, de egy hosszabb intermezzo után, mely a folytonosság ellenére poétikai változásokat is hoz magával.

²⁴ Az ebben a korszakban kiadott verseskötetek: *A mulatságos tenger*, 1936; *Barátaimhoz*, 1939; *Állatkerti útmutató*, 1945; *Margitszigeti elégia*, 1945; *Levél a hegyről*, 1946.

²⁵ Az ebben a korszakban kiadott verseskötetek: *Terjed a fény*, 1950; *Önkéntes határőr*, 1951; *Jövendő tükre*, 1954; *Három hét egy esztendő*, 1955.

²⁶ Verseket is tartalmazó útleírásai: *Homéroszi utazás*, 1961; *Epidauroszi tücskök szóljatok!*, 1969. További verseskötetek ebből a korszakból: *Odüsszeusz szerelmei (versek és színművek)*, 1964; *Csak annyi meleget*, 1968; *Öreg fák*, 1969; *Variációk: A pamutszamar keservei, átváltozásai és végső boldogsága*, 1970; *Bikásirató*, 1971; *A mulandóság cáfolatául: Hátrahagyott versek*, 1972.

²⁷ Vö. SÓTÉR István, *Devecseri Gábor (Négy nemzedék. Élő magyar költők) = Imáttal ima: Kortársak Devecseri Gábor emlékére*, szerk. MARÓTI István, Bp., PIM, 2001, 58.

²⁸ LENGYEL Balázs, *Devecseri Gábor versei*, Magyarok, 1946/2–3, 115.

²⁹ WEÖRES Sándor, *Devecseri Gábor új verseskönyve = W. S., Egybegyűjtött prózai írások*, Bp., Helikon, 2011, 281.

„Nem egyszer élünk csak: nagyon is vadul / sietnek apró korszakaink tovább, / egymást befonva váltakoznak”³⁰ – vallja Devecseri a József Attila halálára írt versében. Ez a gondolat fog elmélyülni a költői pályára visszatekintő versekben, köztük a *Litániában* is. A harmincas-egyvenes években kialakított keretek ígéretes tehetségnek mutatják Devecserit, hangja ugyanakkor sokszor didaktikusnak, tudálékosnak hat. „Öregesen didaktikus álarcban ünnepli a »Fiatalság«-ot, ahelyett, hogy igazában fiatal lenne” – írja róla Szentkuthy Miklós, aki „legtöbbször valami furcsa tanító íz”-t érez a korai Devecseri-versekben.³¹ Lengyel Balázs „eminens tanulékonyosság”-ról beszél, s a statikusnak tartott költői beállítódás mellett csak a formai biztonságot tartja dinamikusnak.³² Szerb Antal Devecseriről írt kritikájának a kulcsfogalmai az „okos igazság és precizitás”, valamint a talpraesettséggel és simulékonyossággal járó „macskaszzerű grácia”.³³

Faludi István, aki szerint a harmincas évek klasszicizálódó irányzatát az „inkább hideg, mint súlyos nyugalom, az igénytelenségig menő tárgyilagosság és az aszkétikus formai fegyelem” jellemzi, a „külső, elvszerű fegyelmezettség”³⁴ legyűrésének lehetőségét az iróniában látta meg, melyet Devecseri a kezdetektől kitűnő arányérzékkel és hatásosan alkalmazott, például az *Állatkerti útmutató*³⁵ verseiben. Ezek a versek, melyekkel kapcsolatban antik előzményként Aisópost említhetjük, a forma nyitottságát példázzák. A forma, ahogy azt emlékiratában később megfogalmazta, a költő számára a kis műfajoknál lendületet adó ugródeszkrét jelent, a nagyobb lélegzetű műveknél pedig segít egy irányba terelni a szerteágazó gondolatokat: „A forma – akkor is, ha magunk alakítjuk, mert miből alakítjuk, ha nem rég megvolt formák elemeiből? –, a forma *idősebb* munkatársunk bármely műfajban. Epigrammának ugródeszkrét, eposznak medret adó.”³⁶ Az *Állatkerti útmutató* verseiben egyik kritikusa szerint a költő a „szójáték-klub színvonalú kínrímekhez a szellemes tartalom többletét adja, ennél is többet: rímformákból (mozaikrímből, kancsalrímből, nagyfelületű tiszta-rímből) költészetet terem”³⁷

A formai fegyelem és a szárnyalás mellett a mélység–felszínesség azok a (talán csak látszólagos) ellentétpárok, melyek nemcsak a Devecseri költészetét értékelőket foglalkoztatták, hanem amelyekre nemegyszer maguk az értékelt versek is reflektálnak. Szilágyi János György a *Kígyó* című vers³⁸ kapcsán ír a költő által megkülön-

³⁰ DEVECSERI GÁBOR, *Levél a hegyről*, Bp., Hungária, 1946, 14.

³¹ SZENTKUTHY MIKLÓS, *Levél a hegyről*, Magyarok, 1947/4, 312–313.

³² LENGYEL, *i. m.*, 112.

³³ SZERB ANTAL, *Barátaimhoz (Devecseri Gábor versei) = Imáttalan ima, i. m.*, 54–55.

³⁴ FALUDI ISTVÁN, *Devecseri Gábor: A mulatságos tenger*, Válasz, 1937/1, 53–54.

³⁵ DEVECSERI GÁBOR, *Állatkerti útmutató*, BORSOS MIKLÓS rajzaival, Bp., Officina, [1945].

³⁶ DEVECSERI, *A haszfelmetszés előnyei, i. m.*, 39.

³⁷ CS. NAGY ISTVÁN, *Devecseri Gábor: Állatkerti útmutató*, *Életünk*, 1972/4, 382.

³⁸ DEVECSERI, *Levél a hegyről, i. m.*, 34.

böztetett kétféle értelmezői habitusról.³⁹ A versben a sziklán láthatatlan nyomot hagyó kígyó képviseli a vágyott mélységet („Én úgy szeretnék írni, mint a kígyó...”), az egyszer a szürke víz alá bukó, máskor a felszínen „táncos-magasba” csapó hal pedig azt az olykor felszínesnek látszó, játékos stílust, melyet a fiatal, de már érett hangú költő hasztalan igyekszik másra cserélni („De úgy írok csak, mint a hal...”). Szilágyi Kerényinek abból a koncepciójából kiindulva, mely az emberi személyiségtípusok megfogalmazását látja a görög mitológia isteneiben, „a felszökkenő és a víz mélyén bujdokoló hal képe mögött Hermés-Mercurius alakját, az általa megjelenített lelki realitást”⁴⁰ fedezi fel.

Hasonlóképpen vonatkoztatható a költői magatartásra Devecserinek az a remekbe szabott szonettje is, mely egy Somlyó Györggyel folytatott költői verseny eredményeképpen született.⁴¹ A versben központi szerepet kap a kis ezüst hal, mely úgy járja meg a mélységet és a magasságot egyszerre, hogy egy sirály gyomrába kerülve szárnyal fel a légből. Ironikus mosoly és megdöbbenő borzongás ebben a műben egymástól elválaszthatatlan. A hal itt is hermési jelenség, megjárja az alvilágot, mint a halottakat kísérő görög isten is nem egyszer, „s közben magasba nyargal”, ahogy az egy szárnyas sarujú olymposi hírnökhöz illik. Az elnyeetés utáni léte paradoxonokkal teli: egyszerre mozdulatlan, ugyanakkor egy mozgó, morzsoló folyamat része, egyszerre tűnik el és sokszorozódik meg a halálban. Sötétbe kerül, ugyanakkor a ragyogó napfényhez mégis közelebb. A legvalóságosabb újjászületés azonban poétikai: „És születik agyamban. Forgolódik / a színek és szavak közt.”⁴²

Ez a vers is igazolja, hogy Devecseri első korszakának terméseit nem sorolhatjuk egyöntetűen a kissé merev, „klasszicista” kezdeményekhez. Mindemellett úgy tűnik, hogy a keretek mélyebb tartalommal telítéséhez hozzájárultak egyrészt az önazonosság újbóli megtalálásához is elvezető görögországi utazások, másrészt az ötvenes évek szereptévesztésének traumája, illetve ennek költői feldolgozása is.

A kettévált Idő

Míg a *Nyugat* ígézetében indult kortársai nagy részénél az ötvenes évek a kényszerű költői hallgatás időszakát jelentik, Devecseri sorra adja ki az aktuális elismerésre számító, később nagyrészt megtagadott műveit. A sors iróniája vagy a mély meggyőződés hiányából fakadó parodisztikus hatás okozta, hogy minden igyekezete ellené-

³⁹ SZILÁGYI János György, *Devecseri Gábor (1917–1971): Emlékbeszéd* = Sz. J. Gy., *A tenger fölött, i. m.*, 351–354.

⁴⁰ *Uo.*, 354.

⁴¹ DEVECSERI Gábor, *Lellei emlék* = D. G., *Levél a hegyről, i. m.*, 47.

⁴² *Uo.*

re a korabeli kritika mégsem fogadta műveit túl nagy lelkesedéssel.⁴³ Fordításaival egészen más a helyzet: bár Babbitshoz való kötődése nyilvánvaló, műfordítóként soha nem kezelte őt a kritika lelkes tanoncként: önállósága, eredeti hozzáállása már a kezdetekben is megmutatkozott. Fordítói elvei helyességében kezdetektől fogva bízott, s ebben – a többnyire pozitív fogadtatás révén is⁴⁴ – megerősítésre talált. Bár az ötvenes években több kortársához hasonlóan ő is fordított felkérésre ideológiai célokat szolgáló műveket, lényegében a harmincas években, a Kerényi hatására megkezdett fordítói program további megvalósításán dolgozott, elveit (a socialista kizárólagossághoz is igazodva) azonban tovább szigorította.

A költői önlátással ellentétben a fordítói egyértelműen sikeresnek mondható, Kossuth-díjat is műfordítóként kap 1953-ban. Hogy nem poétikai, hanem politikai ténvtről volt szó, az is jelzi, hogy Devecseri az 1956-os események hatására költőként egy időre elhallgat, korábbi, ideológiailag fertőzött, a hatalom elvárásainak behódoló korszakát megtagadva visszavonul az irodalompolitikától a költészet és a műfordítás terepére. Egy 1960-ban íródott ügynöki jelentés Devecseri Gábor baráti körét (melynek tagjai többek között Örkény István, Karinthy Ferenc és Somlyó György) az „úri fiúk klikkje”-ként említi.⁴⁵ Az ügynök Devecseri korábbi, ötvenes évekbeli tevékenységében karrierista őszintétlenséget és cinizmust lát: „Mint költő olyan durva eszközökkel szolgálta az éppen aktuális kampányokat (»Önkéntes határőr«, Rákosi-versek stb.), hogy hozzájárult a kampányokban – és azok művészi kifejezésében – lévő értékek (pl. a Benjámín-versek) lejáratásához.”⁴⁶ Az ügynök szerint 1956-ban kiderült, hogy Devecseri nem akar kommunista költő lenni, ugyanakkor igazolnia is kellett korábbi szereplését, „ezért nyüzsgött jobban ebben az időben, mint az »úri fiúk klikkje« kevésbé kompromittált tagjai.”⁴⁷ (Például verset írt a Rajk-temetésre.) A Kádár-rendszerben, miután „mint szektás és revizionista egyaránt kompromittálta magát”,⁴⁸ nem politizáló irodalmárként, műfordítóként élt tovább.

A későbbi kötetek kritikai fogadtatása mögött érthetően a megelőző időszak addigra már szégyellt harsánysága, majd az átalakulás hosszú csendje is ott van. Juhász Béla kritikájában finoman céloz az intermezzóra, s inkább Devecseri költői indulására, illetve a harmincas évek, valamint a hatvanas évek közti folytonosság kiemelésére helyezi a hangsúlyt. „Nem célunk itt megrajzolni Devecseri pályaképét, bemutatni

⁴³ A recepciót összefoglalja: RÓNAY László, *Devecseri Gábor alkotásai és vallomásai tükrében*, Bp., Szépirodalmi, 1979, 120–127.

⁴⁴ Első műfordításkötete, a *Catullus versei* ugyan leborongoló bírálatban is részesült, ám mivel ezt az előző fordítói iskola képviselője, Csengery János írta, Devecserit csak megerősítette abban, hogy helyes úton jár.

⁴⁵ SZÓNYEI Tamás, *Titkos írás: Állambiztonsági szolgálat és irodalmi élet 1956–1990*, I, Bp., Noran Könyvesház, 2012, 236.

⁴⁶ *Uo.*, 237.

⁴⁷ *Uo.*

⁴⁸ *Uo.*

fejlődésének vonalát, megjelölni benne azt, ami kitérőnek bizonyult; de arra utalhatunk, hogy ez a költő mily hamar kitüntette legjellegzetesebb vonásait, azokat, amelyek az évtizedek érlelte változásokkal együtt is oly jól felismerhetők mai lírájában⁴⁹ – írja. Hasonló gesztusokban a Devecseri halála utáni pályaképek is bővelkednek.

A katonaköltő pózában megírt, sematikus versek egyik fő témája a múlttal való leszámolás. A korszak egyik kulcsfogalma az idő, ám egészen más viszonylatban, mint az előző időszakban. A *Jövendő tükre* című verskötet időviszonyait (a múlt megítélését és a jövőre vonatkozó elvárásokat) a „párt szava” határozza meg. Az *Égett a Vár* című versben felvillantja ugyan az ostrom utáni Budapest képét, ám a leírás erőtlen. A költő korábbi irodalomszemléletét teljesen feladja, az égő vár nemcsak a háború végét, hanem az egész múlt eltörlését jelenti egy új nézőpont jegyében: „mint aki vakon született / és ajándékba kap szemet, / úgy néztem csodálkozva *később* / az *akkori* lángnyelveket”.⁵⁰ Az *Oktató ének* direkt szerkezetű, didaktikus vers, a múlt, jelen és jövő szocialista szellemű leírása. A múlthoz antik utalás, Aeneas mondása kötődik, ám a név (az egyszerű olvasókhöz igazodva) magyarosan íródik: „Megmondta Énéasz, mikor / vihar sikongott árbocán, / s hajója tört, s egy szirtfokon / beszélt: »Keményen csak, talán / öröm lesz emlékezni erre«”.⁵¹

A kötet több verse megidézi az antikvitást mint a múlt részét, ugyanakkor az új ígérete felé fordulva úgy érzi, hogy a polgári hagyományokhoz kötődő antikos műveltséget meg kellene tagadnia.⁵² Ez a meg hasonlítás lehet az alapja az *Emlék* című versben⁵³ emlegetett kettévált Idő fogalmának. Az idő a vers szerint úgy vált ketté, „mint a zsidók előtt a tenger”. Eközben az üldöző és az üldözött azonos, ugyanannak a személynek két aspektusa, vagyis önmagával, saját szerepével nincs tisztában:

De aztán jött az egyiptomi sereg s az egyiptomi sereg is mi voltunk, hogy üldözze a meg nem foghatókat, mert követni akartuk magunkat.

Később az Idő áradata, legalábbis képzeletben, újra összecsapott: az egymástól elválasztottak (valahol a mélyben, egyelőre láthatatlanul) újra egymásra találtak, s a meg hasonlítás csak a felszíni szférát érinti.

⁴⁹ JUHÁSZ Béla, *Devecseri Gábor: Csak annyi meleget*, Kortárs, 1969/3, 490–491.

⁵⁰ DEVECSERI, *Jövendő tükre*, i. m., 7.

⁵¹ *Uo.*, 39.

⁵² „Mivel a pártvezérek szerint az öt éves terv meghatározta irodalmunk fő témaköreit, feladatait is, a művészi forma hangsúlyozása pedig jellegzetes polgári csalafintaság, [...] azok a polgári származású, nevelődésű írók, akik ekkortájt forradalmárrá váltak, igyekeztek gyorsan levetni múltjuk kárhözottatott elemeit.” VASY Géza, *Szubjektív verselemzés = Imátlan ima*, i. m., 94.

⁵³ DEVECSERI, *Jövendő tükre*, i. m., 17.

Télemachos és Nestór között

Devecseri a görögországi utazások idején⁵⁴ odysseusi korban van: ez az a köztes időszak, amikor „Télemakhosszá” lehet emlékezni⁵⁵ (vagyis az ifjúkort a képzelőerő segítségével, az emlékek felidézése révén tenni jelenvalóvá), ugyanakkor talán itt van már az ideje a „Nesztórrá” utazásnak is (vagyis az eljövendő öregkor megidézésének, főleg ha bizonyos jegyek ennek közeledésére utalnak⁵⁶). Görögországban járva (az útinaplók tanúsága szerint) lépten-nyomon homérosi embertípusokkal, Nausikaákkal, Télemachosokkal⁵⁷ találkozik, s természetes, hogy ő maga és útítársai is belesimulnak ebbe a rendszerbe. Az ithakai nimfabarlangot esőben keresgélő két utast, Devecserit és Szilágyi János Györgyöt Odysseusnak láttatja az útinapló: „Imbolyogtunk lefelé mi is a nagy esőködben, a fantasztikus ormótlan esősapkában, mint nem is egy, hanem egyszerre két medve-Odüsszeusz.”⁵⁸

A térbeli utazás nemcsak az idő kulturális dimenziói felé tágul, hanem az ember életidejének egyes fázisait is átfogja. Jól mutatja ezt a *Télemakhosz utazása* című vers, mely allegorikusan is értelmezhető. Télemachos, Odysseus és Nestór a vers alapján ugyanannak az embernek három különböző arca. A télemachosi készülődés korszaka, az apakeresés, a támasz iránti igény Devecseri életének azt a korszakát is idézheti, amikor Kerényi hatására első „tetteire”, az első fordításkötetek megjelentetésére sor kerül: „s ő húsz évével itt ül / s nem mívelt semmi szépet”⁵⁹

Télemachos útja Homérosnál látszólag eredménytelen, a „mindegy, hogy mit, valamit / ideje tennem” jelmondat jegyében az ifjúkori, még konkrét célok felé nem irányított tetterő megnyilvánulása. A valódi cél a kimozdulásban, magában a találkozásokkal tarkított utazásban van. Az esetlegességet jelző szél több Devecseri-versben is a sors irányíthatatlan energiáival azonosul. A *Szél-jegyzet* című költeményben⁶⁰ például a szél egy zöld rügyekkel teli ágat sodor be az ablakon, mely ráhull a költő által szemlélt, továbbírásra szánt verssorra. A reménytelen rügy pusztulása „fukarkodó pazarlás” a létben, az elvesztés (a halál) azonban a rügyként kibomló verssor továbbírásával eltörlődik. Így lesz az organikus halálból poétikai értelemben feltámadás, s

⁵⁴ Az útinapló tanúsága szerint a görögországi és itáliai utazások a következő időpontokra estek: *Homéroszi utazás* (1960), *Odüsszeusz hajója* (1963), *Közjáték: Iter Catullianum* (1965), *Szigetek szeptemberben* (1967/68). Ezekhez társítható a *Bikasíratót* ihlető spanyolországi utazás (1969).

⁵⁵ „Vagy Nesztórrá utaznod korai? / S Télemakhosszá emlékezni ő / már lusta kissé?” DEVECSERI GÁBOR, *Télemakhosz utazása* = D. G., *Csak annyi meleget*, i. m., 90.

⁵⁶ Devecseri nem érte ugyan meg a nestóri kort, de költészete utolsó korszakában találhatunk az öregedést tematizáló verseket, pl. DEVECSERI, *Csak annyi meleget*, i. m., 103.

⁵⁷ „Közöttünk sok, nagyon sok az ifjú. Fialat fiúk és lányok, Télemakhosz-kíváncsiságúak?” DEVECSERI, *Epidaurroszi tücskök, szóljátok*, i. m., 289.

⁵⁸ *Uo.*, 236.

⁵⁹ DEVECSERI, *Csak annyi meleget*, i. m., 87. Devecseri is húszéves, mikor első fordításkötetének, Catullus összes verseinek a kiadására készül. Az első „tett”, a kötet megjelenése 1938-ra esik, a fordító ekkor 21 éves.

⁶⁰ *Uo.*, 46. Vö. még *Szélzúgás* c. vers, *uo.*, 114–120.

hasonló módon lesz Télemachos feleslegesnek látszó útja is fontossá a személyiség fejlődésében, az egyik életkorból a másikba történő átlépésben.

A *Télemachosz utazása* című versben a tette kész Télemachos megszólalását Odysseus és Nestór monológjai követik (3. és 4. rész). A pihenésre vágyó Odysseus még nem fáradt, csak erőt szeretne gyűjteni az újabb feladatokhoz, „mint az íj ha egy kicsit lazább”.⁶¹ Nestór már nem készül újabb tettekre, de nem is irigyli a fiatalok előtt álló küzdelem. Nem levert, inkább bölcsen nyugodt és öregesen vidám:

Fiatal szőlő volt az én korom,
most méz-szívű bor: nagy korsaja mellett
ülök, jól ismerem, úgy kortyolom.

A két szélső pólus, Télemachosé és Nestoré túl távol van egymástól ahhoz, hogy egymást tükrözhessek. A fiúnak még túl korai a tettek utáni pihenést terveznie, az öreg pedig már fársztónak tartja a visszaemlékezést a legrégebb, leghevesebb hullámokra. A találkozásuk az *Odüsszeia* idősíkjaiban fontos kereszteződési pontja, az ő ellentéteik egyenlítődnék ki a még tetterős, a gyors váltakozás helyett legalább időszakos állandóságra vágyó Odysseusban.

Az újrafelismerések, az anagnórisisek az *Odüsszeiában* a főhős identitásának a visszaszerzését, a családba, a saját gyermekkorba való visszahelyezkedést segítik.⁶² Hasonló újrafelismerésekről beszélhetünk a Homéros-fordító, az eposzokat bensőségesen ismerő Devecserinél a görög földdel való találkozás során. Azok a versek, melyek ezt az utazást dokumentálják, s melyek egyrészt az útinapló prózaszövegébe beékelve, másrészt a költő versesköteteiben külön címmel is megjelentek, vagy az újrafelismerés folyamatát, vagy már az identitás újra megtalálása utáni állapotot tükrözik.

A Télemachosszá emlékezés folyamata a saját gyerekkor állandó jelenvalóságát is magában foglalja, ugyanakkor az időtlent megragadó mitológia életteljességét is.⁶³ A versekben dokumentált találkozások nemcsak az idő kiteljesedését célozzák meg, hanem azt az állandó interakciót is, mely Devecseri életigenlő életfilozófiáját megalapozza. Az egész terével egyszerre érzékelt időben a gyermek- és felnőttkor, a születés és halál egyszerre van jelen, s testet ölthet a mítoszban, az emlékből vagy akár azokban az öreg fákból is, melyekhez Devecseri az idősíkok találkozását szemléltető verseket írt.⁶⁴

⁶¹ *Uo.*, 88.

⁶² Bernhard ZIMMERMANN, *Odysseus – ein Held mit vielen Gesichtern = Mythos Odysseus: Texte von Homer bis Günter Kunert*, Leipzig, Reclam, 2004, 172.

⁶³ „Az Ifjúság mulandó virágjában azt az Időtlent megragadni, ami ez istenek bármelyike: ez a nagyobbik feladat.” KERÉNYI Károly, *Gyermekistenek* = K. K., *Homérosi himnuszok: Hermészhez, Pánhoz, Dionysoszhoz*, DEVECSERI Gábor fordításában, KERÉNYI Károly bevezető tanulmányaival, Bp., Officina, 1939, 37.

⁶⁴ VAJDA Ernő, *Öreg fák*, DEVECSERI Gábor verseivel, Bp., Natura, 1969.

ANIKÓ POLGÁR

*Nestor and Telemach: Journey through the Ages of Life**Classical Antiquity as the Completeness of Time in the Poetry of Gábor Devecseri*

This study maps the poetry of Gábor Devecseri (who was the most important Hungarian translator of Homer) regarding to the periodization of the oeuvre and focusing on the notion of time. The poetic oeuvre of Devecseri can be divided into three periods: the first period begins from the 1930's and lasts to the collection titled *Letter from the Mount*, published after World War II; the second falls on the period of "schematism", which starts from the collection *The light is spreading* (celebrating the birthday of Stalin) to 1956; the third, after a long silence, begins from 1961 (with the essay „Homeric Journey”) and lasts to the death of the author. The meeting with the Greek land and culture brought some especially new elements into the poetry of Devecseri. The relation between the author and the Ancient culture is determined by the translation of Homer and by the personal encounter with modern Greek life too. The journey in space broadens not only towards the cultural dimensions of the time, but comprehends the personal phases of the individual life time.